

ÖZCOŞAR, İbrahim (2019), “Osmanlı Modernleşmesi/Merkezileşmesi ve Kriz: Mardin Çevresinde Aşiretler Zamanı”, *Kadim Akademi SBD*, C. 3, S. 2, s. 1-23.

Makale Geliş Tarihi: 26.09.2019 / Makale Kabul Tarihi: 17.12.2019

OSMANLI MODERNLEŞMESİ / MERKEZİLEŞMESİ VE KRİZ: MARDİN VE ÇEVRESİNDE AŞİRETLER ZAMANI

***OTTOMAN MODERNIZATION / CENTRALIZATION AND CRISIS : THE
TIME OF THE CROWNS IN MARDIN AND THE ENVIRONMENT***

İbrahim ÖZCOŞAR *

ÖZ: Osmanlı modernleşmesinin taşraya en önemli yansıması merkezîyetçiliktir. Merkezileşmenin Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde uygulanmaya başlaması, Osmanlı idari yapılanması içinde bir ara form olarak varlıklarını devam ettiren “Kürt emirliklerinin” sonu olmuştur. Kürt emirliklerine son verilmesiyle merkezin hâkimiyetini tesis edeceğini düşünen Osmanlı Devleti, tam tersi bir gerçekle karşı karşıya kalmıştır. Yüzyıllardır emirlikler aracılığıyla idare edilen aşiretler, emirliklerin ortadan kaldırılmasının ardından merkezi idarenin de tesis edilememesiyle oluşan boşlukta bölgedeki dengeleri bozacak bir hareketlilik içine girmişlerdir. “Aşiretler Zamanı” olarak isimlendirilen bu dönem, Arap ve Kürt aşiretlerin hem kendi aralarında hem devletle hem de devletin temsilcisi olarak gördükleri sosyal sınıflarla (şehirli ve eşraf gibi) çatıştıkları bir kriz dönemidir. Osmanlı Devleti, bu kriz dönemini aşmak için modernleşme/merkezileşme politikalarının müessesem şekli olarak Tanzimat Fermanı'nı bölgede uygulamaya çalışmış; yeni idari birimler, yeni idare mekanizmaları ve merkezden atanan yöneticiler ile düzeni tesis etme girişimlerinde bulunmuştur.

ABSTRACT: The most important effect of Ottoman modernisation on the countryside was centralism. When it began to be implemented in the Eastern provinces the “Kurdish Emirates”, which until then had continued to exist as a intermediaries, were abolished. As the emirates ended the Ottoman state, which had thought that it could establish centralist government, was faced with the opposite result. When the emirates were abolished and the central administration could not be established, the tribes, which had for centuries been governed through the emirates, took advantage of this vacuum and began to move, thereby destroying the balance in the region. This period, which is called the “time of the tribes”, was a period of crisis since the Kurdish and Arab tribes clashed with each other, with the state and with the social groups that they regarded as representatives of the state (townspeople and craftsmen).

* Prof.Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Tarih Bölümü. ibrahimozcosar@artuklu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-0776-4129>

Ancak 19. yüzyıl boyunca aralıksız devam eden bu girişimlerin düzeni sağlamada ve Osmanlı merkezîyetçiliğini tesis etmede başarılı olduklarını söylemek mümkün değildir. Yüzyılın sonlarında Tanzimatçı yaklaşım ve çözümlerden vazgeçmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, geleneksel yapıyla modern merkezîyetçiliği uzlaştıran politikalar üretmeye başlamıştır. Makalede, bu kriz döneminin aktörleri olarak aşiretler, devlet ve diğer sosyal sınıfların rolleri ve 19. yüzyılın ikinci yarısında bu aktörler ve rollerindeki değişimler coğrafi olarak Mardin ve çevresiyle sınırlandırılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Modernleşme/Merkezileşme, Emirlik, Aşiret, Eşraf.

In order to overcome this crisis the Ottoman state attempted to apply in the region in a more concrete manner its policies of modernisation and centralisation as they had been outlined in the Tanzimat decree. Through new administrative units, new administrative practices and administrators appointed by the centre it sought to create a new order. But it cannot be said that these initiatives, which continued without break throughout the nineteenth century, succeeded in establishing Ottoman centralism. At the end of the century the Ottoman state was forced to abandon the Tanzimat approach and solutions and began to produce policies that combined the traditional structure with modern centralism. This article focuses on the tribes, which were the principal actors in this period of crisis, and on the changing roles that these actors played in Mardin and its environs.

Key Words: Mardin, Modernisation/Centralization, Emirate, Tribe, Notables

GİRİŞ

Klasik Osmanlı idari yapılanması teorik olarak, merkez ve taşra organlarının Divân-ı Hümâyûn tarafından merkezden yönetildiği bir yönetim anlayışına göre düzenlenmişti. Eyalet ve sancaklardaki idarî, malî ve adlî mekanizmalar bütünü ile merkezdeki Divân-ı Hümâyûn'un direktifleri doğrultusunda hareket etmek zorundaydılar. Buna göre sancak ve kazalar merkezden tayin edilen yöneticiler tarafından idare edilmekteydiler. Sancakta yürütmenin sorumlusu sancak beyi ile yargının sorumlusu kadının taşrada bir nevi kuvvetler ayrılığı şeklinde merkezi otoriteyi temsilleri söz konusuydu. Osmanlı arşivi teferruat sayılabilecek konularda bile merkezin taşraya müdahale ettiğini gösteren örnekler sunmaktadır. Bununla birlikte taşrada, bu teorik tasavvurdan ziyade kendine has bir gerçeklik hâkimdir. Taşranın sosyo-ekonomik sınıfları, mutlak merkeziyetçi teorinin aksine kendilerine iktidar alanları oluşturmaya yönelik girişimlerde bulunmuşlar ve genellikle bunda başarılı da olmuşlardır. Aslında Osmanlı Devleti, iktidarını yerel güçlerle paylaştığı uygulamalarla bu durumu kabullenmiştir. Osmanlı iktidarının Mardin'deki uygulamaları bu kabullenmenin örnekleriyle doludur.

Mardin'de Osmanlı iktidarının modernlik öncesi nasıl ve hangi sosyo-politik ağlar üzerinden işlediğine dair veriler çok katmanlı bir ilişki ağına işaret etmektedir. Padişah, merkez ordusu ve bürokrasisinin taşradaki temsili varlığının yerel iktidar gruplarına açtığı pratik iktidar alanları bu katmanlar içinde yerel iktidar gruplarından söz etmeyi mümkün kılar. Kuşkusuz yerel iktidar grupları homojen bir sosyo-politik yapıya dayanmıyordu. Şehirde her daim varlığını /iktidarını bir şekilde devam ettirebilme yetenek ve kıvraklığına sahip şehirli aileler bu gruplar içinde ön plana çıkmaktaydı. Bunların karşısında taşranın da taşrası sayılabilecek kırsalda ise göçebe veya yarı-göçebe olmaları sebebiyle sistemini asker ve vergi toplamak üzerine kuran Osmanlı Devleti'yle sık sık karşı karşıya gelen bir merkezkaç kuvveti olarak aşiretler ön plana çıkmaktaydı.

Osmanlı Devleti 16. yüzyılın başlarında, Safevi kuvvetlerini temizleyip kendi idaresine almasının ardından bölgeyi Diyarbakır Eyaleti olarak kendi idari sistemine dâhil etmiş ve eyalet sistemine eklediği 4 farklı yönetim şekli uygulamıştır. Klasik sancak sisteminin yanında hükümet, yurtluk-ocaklık (Özcoşar, 2017:19) ve mir-î aşiret (Ayn-ı Ali, 1280:35; Ünal, 2006: 284) uygulanan diğer sistemler olmuştur. Mardin bu tasnifte, etrafındaki geniş coğrafyada hükümet, yurtluk-ocaklık ve mir-î aşiret sistemleri uygulanan bir sancak olarak Osmanlı eyalet sistemine eklenmiştir.

Bu yönetim şekilleri uzun süre inişli çıkışlı bir seyir halinde de olsa yerel güçlerin özellikle de aşiretlerin bölgedeki etkilerini devam ettirdikleri bir alan oluşturmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı yönetiminde oldukça köklü değişikliklere gidilerek, merkeziyetçilik politikalarına ağırlık verilmesine rağmen Mardin'in politik tarihi, yerel iktidar gruplarının kendilerine iktidar alanı oluşturma mücadelelerinden ibaret olmaya devam etmiştir.

Osmanlı Modernleşmesi/Merkezileşme

Osmanlı modernleşmesini doğrudan merkezileşme ile eş tutmak ancak belli bağlamlar çerçevesinde değerlendirildiğinde indirgemeci bir yaklaşım olmaktan kurtulabilir. Modernleşme gibi hayatın farklı alanlarında sofistike süreçleri gerektiren bir dönüşümün kendi bağlamında merkezileşme ile eş tutulabilmesi ancak Osmanlı modernleşmesinin özelliklerine atf yapılarak açıklanabilir. Osmanlı modernleşmesinin, yönetimden halka doğru bir seyir izlemesiyle modernleşmenin ilk etkilediği alan devlet yapılanması olmuştur. Modernleşmeyi, “tarihsel olarak geleneğe dayalı toplumsal ve siyasal değer ve ilkelerin yerine modern ölçütlerin geçiş süreci” (Çetin,2004:12) olarak değerlendirdiğimizde Osmanlı modernleşme sürecinin ilk aşamasının, idari yapılanmada geleneğin yerini modern olma iddiasındaki kurumların alması olduğu söylenebilir. Osmanlı modernleşmesi klasik modernleşme kuramlarında yer alan geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş şeklindeki tanımdan farklı olarak, sosyal sınıfların başlarda hiçbir etkisinin olmadığı sonraki dönemlerde ise çok zayıf bir etkiye sahip olduğu bir türdür. Avrupa modernleşmesinin temeli sosyal sınıflarca atılırken, Osmanlı’da modernleşme devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle Osmanlı modernleşmesi, öykündüğü batı modernleşmesinin aksine yukarıdan aşağıya bir seyir izlemiş ve modern halk, modern ekonomi, modern eğitimden önce modern/merkezi devlet ön plana çıkmıştır.

“Osmanlı modernleşmesi ne zaman başladı?” sorusu yaklaşım ve araştırma alanına göre farklı şekillerde cevaplanabilse de, 19. yüzyılın bir modernleşme yüzyılı olduğu aşikârdır. Bu yüzyıl, Osmanlı Devleti’nin bir yandan dış baskılar diğer yandan imparatorluğu çöküşten kurtarma dürtüsüyle yoğun bir güçlü-modern devlete dönüşme çabasına sahne olmuştur. Bu çabaların eksenini merkezileşme oluşturmuştur. Osmanlı modernleşmesini, devleti modernleştirme hedefinin belirginliği ve devleti modernleştirmenin merkezîyetçilik anlayışıyla ilişkisi dikkate alındığında, merkezileşme ile eş anlamlı tutmak yanlış olmayacaktır (Özcoşar, 2017: 12-13).

Modernleşmenin özellikle imparatorluğun doğusuna ilk yansımaları neredeyse sadece merkezileşme hedefine yönelik yapılan düzenlemelerden ibaretti. 19. yüzyılın başlarından itibaren, doğu eyaletlerine güçlü valiler atanarak gerçekleştirilmeye çalışılan merkezi hâkimiyet, yüzyılın sonuna kadar bu amaca yönelik farklı yöntemlerin kullanıldığı, inişli-çıkışlı bir yapı sergilemiştir. Merkezileşmeyi sağlamaya yönelik olarak; Osmanlı öncesinde de mevcut olan, Osmanlı hâkimiyetinin ardında kısmî değişiklikler ile devam ettirilen ve yerel güçlerin varlıklarını bir şekilde devam ettirmelerine imkân tanıyan sistemin son kalıntıları da ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bunun ardından modernleşmenin gereği olarak görülen kurumlar oluşturulmaya ve bu kurumlara merkezi temsil iddiasında bürokratlar-memurlar atanarak merkezi yönetim tesis edilmeye çalışılmıştır. II. Abdulhamid’in saltanatına kadar uygulanan bu politikalar bölgede modernleşmenin bir yandan merkezileşme ama en az onun kadar “kriz” ile de eş anlamlı kullanılmasını sağlayacak gelişmelere yol açmıştır.

Tarihi Arka Plan: Mardin ve Çevresinde Osmanlı Hâkimiyeti

Mardin ve çevresinde Osmanlı hâkimiyeti, oldukça baskıcı bir Safevi iktidarı karşısında bölgedeki Kürt emir(lik)lerinin ittifakları sonrasında gerçekleşti. Kürtlerin Osmanlı’ya bölgedeki desteği o kadar güçlüydü ki, Safevilerin bazıları, Yavuz Sultan

Selim'in İran seferinin Kürt emirlerinin çağrısı üzerine gerçekleştiğine inanmaktaydılar (Bidlisi, 2001: 261). Bununla birlikte Yavuz Sultan Selim'in, Şah İsmail'e karşı kazandığı zaferden sonra bölgeyi doğrudan Osmanlı hâkimiyetine almak hususunda istekli olduğuna dair bir veriye sahip değiliz. Aksine Çaldıran Savaşı sonrası Sultan'ın izlediği strateji bölgenin kendi halinde bırakıldığına dair önemli izler taşımaktadır. Bölgedeki Safevi varlığını kendileri için en büyük tehlike olarak gören emirliklerin, bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesine dair ısrarları ve bu yönde izledikleri strateji Osmanlı hâkimiyetinin en baskın sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çaldıran Savaşı'nda Safevilerin bölge valisi Ustaclu Muhammed Han'ın ölmesi üzerine Safevilerin bölgedeki yönetim merkezi olan Diyarbekir'de halkın, çevredeki emirlerin de desteğini alarak Safevi askerlerini kovarak Osmanlı Devleti'ne tabi olduklarının ilan etmesi bu sürecin en önemli dönüm noktasını oluşturmuştur (bkz: Özcoşar, 2015: 127-144). Uzun süre Safevi kuşatmasında kalan Diyarbekir'e Osmanlı yardımı ancak İdris-i Bidlisi ve Kürt emirlerinin ısrarlı davetleri sonrasında gelmiştir. Bıyıklı Mehmed Paşa'nın bölgeye vali olarak atanması sonrasında Diyarbekir kuşatmasına son veren Safevilerin bölgede tutunmaya çalıştıkları yer Mardin olmuştur. Mardin ve çevresinde Safevilerle yapılan mücadele bölgenin kaderini belirlemiştir. Osmanlı ordusu ile emirlik ordularının Mardin önlerine gelmesi üzerine, Safevi valisi Karahan, şehri terk etmiş ve herhangi bir çatışma yaşanmadan Mardin ele geçirilmiştir. Mardin'in alınmasının ardından harekâta devam edilerek bölgedeki Alevi Türkmen ve Safevi bakiyelerinin tamamen temizleneceği beklentisi içinde olan Kürt mirlerinin bu beklentisi Osmanlı komutanları arasında sorun yaşanmasıyla bir süreliğine de olsa sekteye uğramıştır. Bıyıklı Mehmed Paşa ile onu desteklemek için gönderilen Sivas ve Amasya Beylerbeyi Şadi Paşa arasında yaşanan sorun, Hasankeyf miri Halil Eyyubi ve İdris-i Bidlisi'nin arabuluculuk çabalarına rağmen çözülememiş ve Şadi Paşa 50.000 kişilik kuvvetiyle bölgeden ayrılmıştır (bkz: Bidlisi, 2001: 272). Bıyıklı Mehmed Paşa'nın elindeki çok az kuvvetle, Kürtlerden oluşan ordunun da Mardin'i boşaltıp, Diyarbekir'e dönmesi üzerine Karahan'ın Mardin'i tekrar ele geçirmesi bölgede ciddi bir tedirginliğe yol açmıştır (Hoca Sâdeddin, 1280: 312). Diyarbekir'de Osmanlı paşası ile Kürt emirleri arasında bundan sonra ne yapılacağı konusunda yaşanan fikir ayrılıkları Kürtlerin bu tedirginliğini göstermektedir. Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Mardin ve çevresinde Safevi hâkimiyetine tamamen son verme konusunda isteksiz tavrı karşısında İdris-i Bidlisi ve Kürt emirleri, bir an önce Safevi kuvvetleri ve Alevi Türkmenlere saldırılması taraftarıdır. Bir yandan bu ısrar, ama muhtemelen bu ısrardan çok daha etkili olarak Mardin'in Safevilerin eline geçmesi karşısında Sultan Selim'in suçlu olarak gördüğü Şadi Paşa'yı cezalandırması, Osmanlı ordusunu tekrar harekete geçirmiştir. Bir dizi gelişmenin ardından taraflar arasında Koçhisar¹ yakınlarındaki Dede Kargın sahrasında yapılan savaş, bölgede Safeviler ve Alevi Türkmenlerin gücünün nerdeyse tamamen kırılmasıyla sonuçlanmış ve Osmanlı hâkimiyeti ancak bundan sonra tam anlamıyla yerleşmiştir.

Osmanlı'nın bölgeye hâkim olmasının ardından uyguladığı yönetim anlayışı, bölgeyi yönetmeyi kendi kadim hakları olarak gören yerel güçlere de alan açan bir yaklaşım çerçevesinde gelişti. Literatürde yurtluk-ocaklık ve hükümet sistemi olarak adlandırılan bu yönetim şekli, tarafların oldukça pragmatist siyasi yaklaşımları üzerine kurulmuştu ve 16. yüzyılda tarafların gücü/güçsüzlüğü çerçevesinde oldukça kırılğan bir yapıya sahipti. 17. yüzyıla ait veriler, bölgedeki yerel güçlerin varlıkları devam

¹ Mardin'in şimdiki Kızıltepe İlçesi.

etmesine rağmen, 16. yüzyıla kıyasla bu varlığın zayıfladığını göstermektedir. 18. yüzyılda emirliklerdeki iç çekişmeler, ama daha çok Osmanlı-İran savaş yoğunluğunun azalması, Kürt emirliklerinin zayıflamasına sebep oldu. İran savaşlarında Kürt emirliklerine duyulan ihtiyacın azalması Osmanlı'nın yerel güçlerin imtiyazlarına son verip, emirlikleri merkezi yönetime dâhil etmesiyle sonuçlandı. 19. yüzyıla gelinceye kadar emirliklerin önemli bir kısmı ortadan kaldırılmış olmasına rağmen, Baban Emirliği, Soran Emirliği, Bahdınan Emirliği, Hakkâri Emirliği ve merkezi Cizre olan Bohtan Emirliği yüzyılın başlarında Osmanlı idari sistemi içinde imtiyazlı yapılarını halen sürdüren emirliklerdi (Celil, 1992:51). Bununla birlikte, III.Selim ve II.Mahmud dönemindeki merkezileşme sürecinde otoritelerini büyük ölçüde kaybetmişlerdi. Tanzimat sürecinde Bohtan emiri Bedirhan Bey ile merkezi idarenin karşı karşıya gelmesi sonrasında yaşananlar, Kürt emirlikleri döneminin sona ermesiyle sonuçlandı.

Yeni Eyalet Yeni İdari Yapı

Bedirhan Bey isyanı sonrasında Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılması, bölgedeki dengeleri değiştirdi. Aşiretlerin devlete bağılıklarında bir nevi aracılık üstlenerek hem doğal liderlik hem de merkezi otoritenin temsilcisi rolleriyle önemli bir denge unsuru olan emirliklere son verilmesi, aşiretlerin bağımsız/başiboş hareket etme eğilimini artırdı. Emirlikler ortadan kalkmış olmasına rağmen merkezi otoritenin tesis edilememiş olması, aşiretlerin bölge hâkimiyeti için hem kendi aralarında hem de merkezi otoriteyle yeni çatışmalar içine girmelerine sebep oldu. Bölgesel anomi olarak değerlendirilebilecek bu dönem için kullanılabilecek en uygun ifade Epözdemir'in ifadesiyle, "aşiretler zamanı" (Epözdemir, 2005: 123) dir.

Osmanlı Devleti, meydana gelen kargaşanın önüne geçmek ve bir an önce merkezileşme hedefine ulaşmak için bölgede Tanzimat sistemini uygulamaya yönelik bazı düzenlemeler yaptı. Aslında Bedirhan Bey isyanı devam ederken, 1845 yılında, bölgedeki en önemli eyaletlerden biri olan Diyarbekir Eyaleti, resmen Tanzimat sistemine dâhil edilmişti (Yılmazçelik, 1995:212). Ancak Mardin, 1842'den 1848'e kadar Musul eyaletine bağlı olduğundan (Sanâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 1, Sene 1263; Def'a 2, Sene 1264; Def'a 3, Sene 1265) Tanzimat uygulamalarının dışında kalmıştı. Bu süre içinde, "usûl-i tanzimattan müstağni" (MŞS, 217: 5 Mart 1847 tarihli kayıt) olan Mardin, Bedirhan Bey isyanının hemen ardından bölgede yapılan düzenlemeler ile Tanzimat sistemine dâhil edildi. Bu süreçte en önemli değişiklik, Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın merkezi hâkimiyetin (belgelerin ifadesiyle asayiş ve kontrolün) sağlanması için yaptığı teklifin kabul edilmesiyle yapıldı. Osman Paşa'ya göre Diyarbekir eyaleti, Van, Muş ve Hakkâri sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilip, "dirâyetli ve vukflu" bir zat vali olarak tayin edilirse merkezi hâkimiyeti sağlamak mümkün olacaktı (Alagöz, 2003: 125- 126). Osman Paşa'nın teklifi, Babiâli'de görüşülerek uygun bulundu ve "Kürdistan" adıyla yeni bir eyalet kuruldu. Böylece, Osmanlı'nın bölgeye hâkim olduğu ilk yıllardan itibaren kullandığı coğrafi bir tabir olan "Kürdistan", Osmanlı idari taksimatında ilk kez resmen eyalet ismi olarak kullanılmış oldu. Kürdistan, coğrafi bir tabir olarak sık kullanılmakla birlikte tarihin hiçbir döneminde sınırları belli, homojen etnik yapıya sahip bağımsız bir siyasi yapılanmanın adı olmamıştır (Nikitin, 1991: 56). Kürdistan idari bir kavram olarak ilk kez, Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer zamanında,

12. yüzyılda, Hamedan'ın kuzeydoğusunda başkenti Bahar olan, Azerbaycan ve Loristan arasındaki bölgedeki eyaletin ismi olarak kullanılmıştır (Bois, 2004: 11). Ortaçağ İslam coğrafyacılarının kaynaklarında sık sık bahsedilmesine rağmen sınırları konusunda birlik yoktur. Genellikle, Kürtlerin yoğun olduğu birbirine yakın bölgeler için Kürdistan tabiri kullanılmıştır (Bkz: Gül, 2004: 87- 97).

Kürdistan eyaletinin teşkili ve Padişah Abdulmecid'e Meclis-i Vâlâ tarafından "Kürdistan Fatihî" unvanı verilmesi (Çadırcı, 1997: 194), Bedirhan Bey isyanının bastırılmasının, Osmanlı Devleti tarafından bölgenin yeniden fethi kadar önemli algılandığını göstermektedir. Eyaletin kurulmasıyla birlikte, Osman Paşa'nın üzerinde durduğu vasıfları hâiz olduğu düşünülen Musul valisi Esad Paşa vali olarak tayin edildi.

Bu yeni eyalet Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldan itibaren yerel emirlikler ile ittifak halinde bölgeyi yönetme anlayışının, en azından teorik anlamda, sona ermesi bölgenin tüm yönleriyle İstanbul'dan yönetilmesi anlamı taşıdığından özel bir ihtimam gösterilerek yeni düzenlemelere gidilmiştir. Ancak aşağıda da görüleceği üzere emirliklere son verilmiş olması, yerel güçlerin, özellikle de aşiretlerin gücünün tamamen kırıldığı anlamına gelmiyordu.

Sosyo-Politik Bir Güç Olarak Mardin Aşiretleri

Mardin'in Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından yapılan ilk tahrirlerde, "Cemaat-i Ekrad" başlığı altında bölgedeki aşiretlerin de tahriri yapılmıştır. Bu tahrirlere göre 16. yüzyılda Mardin'deki konar-göçerler şunlardır: Milli, Bizeki, Şeyh Bizuni ve Batlu aşiretlerinin yanında Hindilü, Bölük, Çekeni, Gülabi, Çölek, Mehmed Kurs, Karakeçili, Kulu Behramki, Kadiyan, Melikan, Halan, Cemaleddinlü, Sarilü, Beydanlü, Lek ve Tabanlü cemaatleri. Yerleşik olanlar; Sürgüciyan, Millili-Akkeçilü, Millili-Karakeçilü, Mişki (Meşkîni), Dinayyî, Şah Nasibi (Nusaybin'de), Zoli (sonradan Milli aşiretine dâhil edilmiştir), Duraçlı, Behramki, Brazi (Savur'da) aşiretleri. 16. yüzyıldan itibaren Mardin sancağında aşiretler yoğun bir şekilde yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu aşiretlerden bazıları zaman içinde isim değiştirmiş, bazıları bölgeyi terk etmiş, bir kısmı ise başka bir aşirete katılmıştır (Erpolat, 2006: 448- 466).

1747 tarihli avarız defterinde ise Mardin'deki aşiretlerin sayısı otuz üç olarak gösterilmiştir: Milli, Mirsinan, Mihli, Kavus, Tavusi, Piran-ı Zencir, Karadara, Rışmil, Kabalı, Mişkî, Birnek, Cevzat, Hindülü, Telerman, Karacahisar, İbrahimiye, Bilâli, Kalemtra, Şeyhan-ı Zencir, Kültülü, Selah, Tekük, Şığlevan, Telfeyyaz, Makbele, Kiki, Ömeriyan, Şarkıyan, Kalenderan, Araban, Bayraklı, Büyükhan, Behdire (Aydın-Emiroğlu vd., 2001: 171).

19. yüzyıl mesarifet defterlerinde adları geçen aşiretler ise şunlardır: Aşiret-i Kikiyan, Aşiret-i Sürgüciyan, Aşiret-i Ömeriyan, Aşiret-i Milli, Aşiret-i Dekkori, Aşiret-i Suherkan (?), Aşiret-i Berifan, Aşiret-i Kalenderan, Aşiret-i Korok, Aşiret-i Mirsinan,

Aşiret-i Bundi, Aşiret-i Daşıyan, Aşiret-i Denadi, Aşiret-i Divavi, Aşiret-i Tayy (MŞS, 217: 14 Şubat 1847 tarihli kayıt).

Yukarıda ismi zikredilen aşiretler Mardin ve çevresindeki aşiretlerden oluşmaktadır. Bu aşiretler gerek şehir merkezinde gerekse çevresinde faaliyet gösteren ve hâkimiyet mücadelelerinde etkin olan aşiretlerdir. Ancak bunlarla birlikte faaliyet alanları Mardin ve çevresiyle sınırlı olmayan ve daha geniş bir alanda faaliyet gösteren Tayy, Şammar ve Aneze gibi aşiretler de çalışmamız içinde zikredilmesi gereken aşiretlerdir. Bu sebeple aşiretleri, "Mardin aşiretleri ve Çöl aşiretleri" şeklinde iki ayrı tasnife tabi tutabiliriz.

Mardin Aşiretleri

Milli (Milan) Aşireti

Milli aşiretinin nüfuz ettiği alan, güneyde Rakka eyaletinden, Kuzeyde Erzurum'a, batıda Bozok sancağından, doğuda bugünkü İran sınırlarında kalan Urmiye şehrine kadar geniş bir alanı içine almaktadır. Aşiret olarak isimlendirilmesine rağmen, aslında bir aşiretler konfederasyonudur. Bu konfederasyonun temelini yedi aşiret, Ziya Gökalp'ın ifadesiyle yedi mühür sahipleri, oluşturmaktaydı. Aslı Milan denen yedi aşiret şunlardı: Hecigan, Sinikan, Köran-Goran, Cımikan, Hıdrekan, Cebikan, Kumbinakşan. Akkoyunlular devrine kadar Milli aşiretinin idaresi, bu yedi aşiret arasında dönüşümlü olarak el değiştirmekteydi.

Bu asli aşiretler dışında 19. yüzyılda Milli konfederasyonuna bağlı birçok tabi aşiret bulunmaktadır. Tabi aşiretlerin bir kısmı Kürt aşiretlerdir; Mendan, Seyyidan, Bergühan, Alreşan, Kejan, Nasıran, Dodkan, Cemaldinan, İzolan, Çuvan, Şeyhan, Metinan gibi. Türkan aşireti ise Karakeçililere tabi iken 1860'lardan sonra Milli aşiretine bağlanmıştır. Karakeçililerin kökenine dair, aslen Türk olup sonradan Kürtleştikleri, Türk aşiretleri ile Kürt aşiretlerinin bir karışımı olduğu veya sadece Kürt aşireti olduklarına dair farklı iddialar vardır. Şerkiyan ve Dinnan aşiretleri ise Kürt olmakla birlikte, Yezidi'dirler. Konfederasyona tabi Avdan ve Hadidi aşiretleri ise Arap'tırlar. Milli konfederasyonuna bağlı bir diğer aşiret olan Mehel aşireti ise Zaza'dır (Gökalp, 1992: 32- 33).

Akkoyunlulardan 1520 yılına kadar konfederasyonun riyaseti Hıdrekan ailesinin elinde kalmıştır. Bu riyaseti kabul etmeyen diğer aileler birbiriyle sürtüşmeye başlamış ve aşirette bir iç bölünme yaşanmıştır. Bu mücadele sonunda ikiye ayrılan Milli aşiretinin bir kısmı Mardin yöresine, diğer bir kısmı ise Viranşehir yöresine yerleşmişlerdir. Mardin'de kalanlara "Milli-i Kebir" (Büyük Mil), Viranşehir'e yerleşenlere ise "Milli-i Sağır" (Küçük Mil) denmiştir. 1520 tarihinden itibaren Milli topluluğunu oluşturan aşiretler arasından cömertliği ve kahramanlığı ile öne çıkan Gazi Bey, her iki parçanın da ittifakıyla her iki Mil topluluğunun reisi olarak kabul edilmiştir. Gazi Bey'den sonra kaynaklarda adı zikredilmeyen, fakat Gazioğlu olarak bilinen oğlu, aşiretin idaresini elinde tutmuştur. Kendisine tabi yedi aşiretle beraber o dönemlerde göçebe olarak yaşayan bu bey, kışın Mardin ve Viranşehir arasında, yazın ise Urmiye civarında konaklamaktadır. Yazlık olarak kullandıkları bölgenin İran sınırı olması sebebiyle sık sık İran taarruzuyla karşılaşan Milliler, 1710 yılından itibaren İran sınırlarını yazlık olarak kullanmayı bırakırlar (Bozkurt, 2003: 148).

Mardin'in 16. yüzyılda yapılan ilk tahririnde Milli aşiretine bağlı 54 köy ismi geçmektedir: Ağres, Araban, Ayn-ı Burud, Babeyn (?), Batavul, Bervi (Biruy), Beykan, Biblişi, Buhur, Bulağı, Curbınık, Çerlük (Çırık), Devkân, Diduvan, Donuz Viranı, Gergeri, Hacı (Cak), Hasan, Hacı Bey, Hafızan, Harmanî, Harab Babat, Haracı, Hestan, Heykan, Hub, Kaim, Asma, Kapu Kışlağı, Karun, Kasr-ı Mazruk, Kersisvan, Kırac, Koruk, Kurban Ağa, Mafer, Mağara-i Diğer, Mağara-i Saruyan, Maskân (?), Baksân, Melkiş, Merc, Mısır, Milan ve Kasr-ı Marzuk, Öküz Halil, Remiki, Setâre, Seyhan, Şeyh Zolî-i Bâlâ, Şeyh Barsum, Şeyh Zolî, Şikeftiyan-ı Ulya, Tarm, Tayy Ribat, Tildin, Yaban Haşri, Yermehu, Zelâlî (Erpolat, 2006: 457- 458).

İran sınırlarından vazgeçen Millilerin, 18. yüzyılın başlarından itibaren hem Mardin şehir merkezinde hem de Mardin çevresinde hâkimiyetleri belirginleşmeye başlar. 1704 yılında 1 yıl, 1708'de ise 2 yıl Mardin idareciliğini Millizâde Mustafa Bey yapar (Abdusselam Efendi 2007: 82). 1707'de iskân siyasetinin bir sonucu olarak Millilerin yerleşik hayata geçmeleri için, Mardin ve çevresinde eskiden beri oturdukları köylere tekrar yerleştirilirler (Orhonlu, 1987: 110). Birkaç yıl sonra Mardin merkezde yaşanan çatışmalar ve muhtemelen kırsalda aşiretin giriştiği faaliyetler, Osmanlı hükümetinin, Millilerin Rakka'ya yerleştirilmesi kararını almasına sebep olur. 1711-1740 arasında Millilerin Rakka'ya yerleştirilmesi çabaları, mukataa sisteminin uygulamaya sokulması ile başarısız oldu. Havas-ı Hümayun topraklarını denetleyen bölgenin bu nüfuzlu aşireti, 18. yüzyılda malikâne sahibi olarak Mardin'de gücünü daha da pekiştirdi. Diyarbakır yöneticileri, Millilerin Diyarbakır'a kadar uzanan bölgede malikâne sahibi olmasını engelleyemediler. Millilere, seyyidlere tanınan türden vergi bağışıklığı, öşür ve rüsum gelirlerini toplama hakkı tanımak ya da onlarla askeri mücadeleye girmek zorunda kaldılar (Aydın- Emiroğlu vd., 2001: 176).

18. yüzyılda bölgede güçlenen Milli aşireti, 19. yüzyılın başında artık Diyarbakır eyalet valiliğini bile alabilecek nüfuza sahip olmuştur. 1819'da Diyarbakır valiliğine Milli aşiretinden Behram Paşa atanmış ve bu atama bölgedeki yerel güç unsurları arasındaki çatışmayı alevlendirmiştir. Bedirhan Bey isyanına kadar bölgede önemli bir güç olarak varlıklarını sürdüren Milli aşireti, bu isyan sonrasında etkinliğini kaybetmiştir. Bu durum muhtemelen isyan sırasında Bedirhan Bey'e kısmen de olsa yardım etmelerinden kaynaklanmaktaydı.

1847'de Milli aşiretinin bir kısmı Mardin çevresindeki harap köylerde iskân edilmeye çalışılmıştır. Bu iskânları cazip kılmak için, "5 yıl aşar-i şer'îye ve vergü ve ve tekâlif-i sâireden" muaf tutulacakları ilan edilmiştir. Yarı göçebelikten yerleşikliğe geçmeleri sağlanmaya çalışılan aşiretin ileri gelenleri köy muhtarı olarak atanmışlardır (BOA, İrade-i Meclis-i Vâlâ: 2410 numaralı belge).

1860'larda aşiret tekrar toparlanmaya başlamıştır. Bu tarihlerde Milli aşiretinin de sebep olduğu karışıklıklar sonrasında, İstanbul'dan gelen bir emirle asayiş sağlamak amacıyla nahiyeler oluşturulmuştur. Oluşturulan nahiyelerden biri de Milli nahiyesidir (BOA, MKT. UM 445: 9). Aşirete tabi köylerden oluşan bu nahiyeye aşiret reisleri müdür olarak tayin edilmiştir (MŞS, 197: 3 Haziran 1862 tarihli kayıt). Ancak aşiretin tam olarak toparlanarak bölgede eski gücüne tekrar ulaşması Milli İbrahim Bey'in 1863'te aşiretin reisliğini elde etmesiyle oldu. İbrahim Bey, bölge aşiretlerine yönelik yağma hareketlerini artıran ve birçok aşireti vergiye bağlayan Şammar aşiretine karşı giriştiği mücadelede aşiretlerin kendi yanında yer almasını sağladı. Bu

dönemde birçok aşiret Milli konfederasyonuna bağlandı (Kıran, 2003: 158; Bruinessen, 2004: 96; vd.).

Milli aşiretinin, bölgedeki etkinliği Milli İbrahim Bey'in II. Abdulhamid döneminde padişah ile yakınlığı ve Hamidiye Alaylarının kuruluşunda önemli rol oynaması sebebiyle yüzyılın sonlarında daha da artacaktır.

Kiki Aşireti

Kiki aşiretinin bölgeye gelişiyile ilgili bilgiler rivayetlere dayanmaktadır. Van taraflarından göç ederek Mardin'e geldikleri söylenmektedir. Tarih belirtilmeden anlatılan bu rivayetlere göre, Van'dan Mardin'in güneyine (çöl tarafına) geldiklerinde Kemalan aşireti reisi Derbas Ağa ile 101 kişinin öldüğü bir çatışmaya girmişler ve bu çatışmadan sonra Mardin'in güneyine yerleşmişlerdi. Bir başka rivayette Kikiler, Van'dan göç ettiklerinde bir kısmı hayvanlarının yorulması sebebiyle Mardin'den öteye gidememiş geri kalanlar Diyarbakir taraflarına gitmişlerdir. Bu sebeple Mardin'de kalanlara öküzü yorulmuş manasında "Gawesti" adı verilmişti. Rivayetin devamında Kemalan aşireti ile çatışmaları sırasında Mardin yöneticisi Hacı Süleyman Ağa'nın aracı olduğu ve bu dönemde aşiretin Helecanlar ve Çerkanlar olarak ikiye ayrıldığı anlatılmaktadır. Kemalan aşireti ile barış görüşmeleri sürerken Zerkan suyunun batısına geçenler Kikiler Helecanlar olarak isimlendirilirken, Zerkan suyunun doğusunda kalanlar ise Çerkanlar olarak isimlendirilmiştir (Gökalp, 1992: 55).

Bu rivayetlerde adı geçen Hacı Süleyman Ağa, 1767'de 3 yıl 1773'te 1,5 yıl Mardin'de yöneticilik yapmış kişi olmalıdır. Ancak 1688'de Mardin yöneticisi olarak Kiki Ahmet Ağa'nın atanmış olması, Kikilerin Mardin'e gelişlerinin bu tarihlerden çok daha önce olduğunu göstermektedir (Abdusselam Efendi, 2007: 82).

Milli aşireti gibi Kiki aşireti de bölgedeki bazı aşiretlerin tabi olması sonucunda bir konfederasyon haline dönüşmüştür. Kiki Helecan; Ömeran, Temirkan, Hesankan, Derbasyan, Hacıyan, Sarmehanan kabilerinde oluşurken Kiki Çerkanlar ise; Necaran, İbrahim, Zerkan, İsmailan, Şekiran, Remakan, Murikan ve Azizan kabilelerinden oluşmaktadır (Gökalp, 1992: 57)².

Kiki aşireti Mardin'in hem şehir merkezinde hem de güney kesiminde kırsalda (*ovada-çöl tarafında*) etkili olmuştur. Şehir merkezindeki hâkimiyetleri eşraf-ı hanedandan arasında yer almalarını sağlayacak kadar etkili olmuştur. 1688'de Kiki Ahmet Ağa ve 1693'te Kiki Osman Ağa'nın Mardin hâkimliği yapmaları şehir üzerindeki etkilerini göstermektedir. 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk yarısında Kiki aşiretinin şehir merkeziyle ilişkileri daha çok Mardin idarecilerine oluşan aşiret ittifaklarında görülmektedir. 1808'de Mardin yöneticisi Hacı Hüseyin Ağa'nın öldürdüğü aşiret reisleri arasında Kiki Ağası Ahmed Molla Ali de vardır. 1825'te Mardin voyvodası Davud Ağa'ya karşı kurulan aşiretler ittifakında Kikiler de yer almıştır. 1826'da çöl tarafından gelen Arap aşiretlerin Kiki köylerini yağmalaması aşireti bir hayli zayıflatmış görünmektedir. 1847'de Kiki Çerkan aşireti reisi Eyüb bin Mehmed'in, "hilaf-ı şehriyari hal ve hareketinden" dolayı Mardin'de hapsedilmiş

² Ömeran aşireti aşağıda bahsedeceğimiz Ömeryan aşireti değildir. Aynı isimle bugünde bir kısmı Kızıltepe'nin Elbeyli/Tilşîrêz köyünde bir kısmı ise Suriye'de yaşayan aşirettir. (Bkz: Demir, 2008: 81.)

olması bu dönemde Mardin idarecileri ile ilişkilerinin iyi olmadığını göstermektedir. Eyüb bin Mehmed Sürgücü aşiret reisleri Devri bin Timur ve Mustafa Ağa'nın kefillikleri ve kaymakama muhalefet etmeyeceğine dair teminat vermelerinden sonra serbest bırakılmıştır (MŞS, 184: 2 Şubat 1847 tarihli kayıt).

1858'de ise Kiki aşireti Tayy ve Şammar aşireti ile bölgedeki diğer aşiretlere karşı ittifak içine girmiştir. Bu ittifaka rağmen, aşirete bağlı köyler Arap aşiretlerinin yağmalamalarından kurtulamamıştır. 1860 ise bölgede asayiş sağlamaya çalışan merkezi otorite Milli aşireti reisiyle birlikte Kiki aşireti reislerinin tutuklanmalarını talep etmiş, bu talep sonrasında iki aşiret reisinin herhangi bir karışıklık çıkmadan "Diyarbakir'e celb" edildikleri merkeze bildirilmiştir (Ertaş, 2007: 518; vd.).

1863'te İbrahim Bey'in Milli aşireti reisi olmasıyla birlikte bölgedeki güç dengeleri de değişmeye başlayınca, Kiki aşireti Şammarlar ile ittifakı sona erdirmiştir. Milliler ile ittifak kuran Kikiler, Şammarlar yerine Milli aşiretine vergi vermeye başlamıştır (Bruinessen, 2004: 290).

Ömeryan Aşireti

Abdusselam Efendi; Cizre, Nusaybin ve Ömerli (Ömerkan)'de yaşayan Ömeryan aşiretinin aslen Mardin'li olduğunu, Mardin dışındaki yerlere ise Mardin'li yöneticiler tarafından sürgün edilmeleri sonrasında yerleştiklerini belirtir. 18. yüzyılın başlarında Milli aşiretinin Rakka'ya sürgünü sırasında aşirete bağlı olarak gösterilen Ömeryan aşiretinin de aynı yere sürgününe karar verilmiştir (Halaçoğlu, 1997: 114). Ancak bu sürgünlerin fiili anlamda gerçekleşmediği veya aşiretlerin uzun süreli sürgün bölgelerinde tutunamayıp eski yerleşim yerlerine tekrar geri döndükleri anlaşılmaktadır (Orhonlu, 1987: 94- 95).

Ömeryan aşireti aynı kökten olmayan fakat zamanla birleştiklerine inanılan iki koldan oluşmaktadır: Etmankan ve Mahmudkan (Bruinessen, 2004: 83).

19. yüzyıl öncesinde Mardin şehir merkezi ve çevresinde pek etkili olmasalar da, 19. yüzyılın başlarında şehir hâkimiyeti için mücadele eden gruplar arasında etkin bir rol oynamaya başlamışlardı. Mardin'in doğusundaki, "Mazerti Köyü"³ merkez olmak üzere çevredeki birçok köye sahip olan aşiret, 19. yüzyılın ilk yarısında etkinliğini Mardin yakınlarındaki Benabil Köyüne kadar genişletmiştir. Şehir hâkimiyeti mücadelelerine katılmaları genellikle Daşi aşiretini desteklemek şeklinde olmuştur. Daşilerin zor durumda kaldıkları ve diğer aşiretler tarafından sıkıştırıldıkları dönemlerde Ömeryan aşiretinden yardım istemeleri sonucu şehir hâkimiyeti çatışmalarına katılmışlardır. Sürgücülerle olan düşmanlıkları sebebiyle zaman zaman Milli aşiretiyle de ittifak kurmuşlardır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Mardin şehir merkezi ve çevresinde aşiretlerin faaliyetlerinde Ömeryanlara rastlanmamaktadır. Bu durum, Ömerkan'ın bir kaza olarak teşkilatlandırılmasının (Sanâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 7, Sene 1269'dan Def'a 33, Sene 1295 tarihleri arasındaki tüm salnâmeler; MŞS, 235: 9 Ekim 1858 tarihli kayıt; MŞS, 235: 20 Şubat 1859 tarihli kayıt; MŞS, 235: 19 Haziran 1859

³ Mardin'in şimdiki Ömerli İlçesi.

tarihli kayıt; MŞS, 235: 30 Ağustos- 8 Eylül 1859 tarihli kayıt) ardından Ömeryan aşiretinin kendi yaşam alanları içinde idari bir sınıra sahip olmalarından kaynaklanmış olmalıdır.

Sürgücü Aşireti

Osmanlı'nın bölgeye hâkim olmasının ardından yaptığı ilk tahrirlerde, yerleşik aşiretlerden biri olarak Sürgücü aşiretinin adı geçmektedir (Göyünç, 1991: 79). Sürgücü aşireti 20 köyden oluşmaktaydı. 16. yüzyılda tahrirlerde adları geçen Sürgücü köyleri şunlardır: Zavgana, Şatlı, Barman, Şor, Eydo (Ando), Berdiç, Melik, Abin, Kızıl Mescid, Şafistan, Bağistan, Tizyan, Ayan, Oruç Bey, Deyr-i Duk, Pare, Bafeva, Harab Reş, Ahmed, Mağaradelen (Erpolat, 2006: 461).

Sürgücü aşiretinin şehir merkeziyle ilişkileri, ticari sebeplerle muhtemelen çok eskilere dayanıyordu. Ancak Osmanlı döneminde Mardin şehir hâkimiyeti mücadelesine dâhil olmaları 18. yüzyılın sonlarındadır. 1795'te Millizâde Necib Bey'in Mardin'e ikinci kez idareci olarak atanmasıyla Sürgücülerin bir kısmı Necib Beyi desteklemiş, bir kısmı ise bu atamaya karşı çıkarak Tüfenkçibaşı Abdurrahim'i desteklemişlerdir. 19. yüzyılın ilk yarısında Mardin'de yaşanan hâkimiyet mücadelelerine sık sık müdahil olan Sürgücüler genellikle Daşı ve Ömeryan karşıtı bir politika izlemişlerdir. Mardin'de Daşilerin etkinliğinin arttığı her dönemde, Sürgücüler şehre müdahale etmiş ve yıkıcı bir şekilde saldırmışlardır. Daşilere olan düşmanlıkları, Sürgücülerini, Daşilere şehir yönetiminde yer veren yöneticilerle de karşı karşıya getirmiştir. Daşilere karşı, Mişkin, Behremki, Denbeli ve Afes aşiretleri ittifaklar kurmuşlardır. 1818'de Sürgücülerin müttefikleriyle şehre yaptıkları saldırılara, eyalet merkezinden gönderilen askeri kuvvetlerle karşılık verilmiş ve başta Tizyan olmak üzere Sürgücü köylerine baskınlar yapılmıştır. Ancak merkezden gelen kuvvetler de Sürgücülerle baş edememiştir. 1835'ten sonra Sürgücülerin şehre yönelik baskınları sona ermişse de etkinlikleri devam etmektedir.

1847'de aşiretin eski ağası Şemdin Ağa ile aşiretin yeni ağası Derviş bin Timur arasında Mardin mahkemesine yansıyan iltizam davasında Kürdistan Valisi Esad Paşa'nın aşiret reisliğine müdahale ettiği anlaşılmaktadır (MŞS, 184: 19 Ocak 1847 tarihli kayıt). 1852'deki idari teşkilatlanmada Sürgücü de bir kaza olarak teşkilatlandırılmıştır (Sanâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 7, Sene 1269'dan Def'a 33, Sene 1295 tarihleri arasındaki tüm salnâmeler; MŞS, 235: 9 Ekim 1858 tarihli kayıt; MŞS, 235: 24 Şubat 1859 tarihli kayıt; MŞS, 235: 1 Haziran 1859 tarihli kayıt; MŞS, 235: 1 Eylül 1859 tarihli kayıt; MŞS, 235: 23 Aralık 1860 tarihli kayıt).

Mişkin/Meşkin Aşireti

19. yüzyılda Mardin ve çevresindeki hâkimiyet mücadelesinde çok etkin olan Mişkin aşireti, 16. yüzyıldaki kaynaklarda bölgede yerleşik düzene geçmiş aşiretler arasında sayılmaktadır. Tahrir defterlerinde bu aşirete bağlı 14 köy sayılmaktadır. Bu köyler; Pirmil, Satılmış, Kebas-Kepaş, Bir Kepaş, Celali, Deyr-i Abdi, Kasr-ı Rebia, Mutavven (?), Zizni, Habarmin (?), Mahlebiyye, Mağara namı diğer Kesme, Avini, Palos'tur. Yerleşik düzene geçmiş olan aşiretler arasında gösterilmesine rağmen, Mardin'in Bâb-ı Cedid Mahallesi kışlak olarak kullanıyor olmaları, bunlarda kısmi bir göçerliğin devam ettiğini göstermektedir. Aşiretin 1518'de Mardin merkezdeki

nüfusu 30 hane olarak kaydedilmiştir. 1518'den sonraki tahrir kayıtları ve şer'iyе sicillerinde 17. yüzyılın sonlarına kadar şehir merkezinde oturduklarına dair bir kayıt bulunmaması bu dönemde yaşanan sorunlar sebebiyle şehir merkezinden çıkarıldıklarını akla getirmektedir (Bkz: Solak, 2006; Göyünç, 1991: 79; vd.).

17. yüzyılın sonlarında Mişkinlerin şehir merkezine tekrar yerleştikleri görülmektedir. 1689'da Mardin'de Mişkin pazarı adıyla bir pazarın varlığı şehir çevresinde yaşayan Mişkinlerin pazarladıkları ürünler aracılığıyla şehre tekrar giriş yaptıklarını göstermektedir (MŞS, 248: 30 Kasım 1689 tarihli kayıt). Aynı tarihlerde Mardin'e yoğun bir şekilde yerleştikleri, oturdukları mahallenin aşiretlerinin adıyla anılmasından anlaşılmaktadır (MŞS, 248: 2 Aralık 1689 tarihli kayıt).

18. yüzyılın ilk yarısında şehir yönetiminde etkili olmaya başlayan Mişkinler⁴ 19. yüzyılın başlarında şehrin hâkimiyeti için Daşiler ile mücadeleye girişmişlerdi. Bu mücadelede zaman zaman Daşilerin düşmanı Sürgücülerle de ittifak kumuşlardı. Şehre atanan yöneticilerin bazıları, asayişî sağlamak için iki aşirete de şehir yönetiminde yer verip uzlaşmalarını sağlamaya veya her iki aşireti de etkisiz hale getirmeye çalışmışlardı.

19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında şehirdeki en önemli huzursuzluk kaynağı yine Daşilerle Mişkinler arasında yaşanan mücadele olmuştur (Ertaş, 2007: 515). Bu dönemde merkezileşme çalışmaları ile şehirdeki etkinlikleri tamamen kaybolmasa da, önemli ölçüde azalmıştır.

Daşi Aşireti

Abdusselam Efendi, şehir merkezindeki etkinliklerinden olsa gerek, Daşiler hakkında diğer aşiretlerden daha fazla bilgi vermektedir. Buna göre:

Daşiler aslen Ömeri ovasından, kıtlıktan dolayı Mardin'e gelen Kürtlerdir. Şehre ilk geldiklerinde harabe evlerde ve mağaralarda yaşıyorlardı. Son derece fakir olan bu insanlar geçimini sağlamak için türlü işlerle uğraşıyorlardı; Odunculuk, dilencilik, hırsızlık... Birkaç boydan oluşan bu aşiretin sayısı Yunus Bin Matta (Hz.Yunus a.s.) kavminin sayısı kadardı (200.000). Daşi aşiretinin en ünlü boyları Haruni ve Kısikidir. Nerelisin? diye sorulduğunda; 'Botan Kürtlerinden' diye cevap verirlerdi. Zamanla şehrin birçok yerinde iş bulmaya başladılar.

Onların arasında birçok cesur, güçlü, kuvvetli, mert insanlar vardı. Çarşıda bekçilik yapan birçok aşiret mensubu vardı. Becerilerini göstererek, idarecilerin katında yer almaya başladılar. Şehrin idari işleri onlara danışılarak yapılmaya başlandı. Ardından şehrin birçok ileri gelenini öldürerek yerlerine geçmeye başladılar. Öyle ki, idarecilere yakın olan bir tek onlardı. Tıpkı Abbasi devletindeki Türkler gibi güçlenmişlerdi. Bu nedenle halk onlardan korkuyordu. Artık her işin iyi veya kötü bir şekilde sonuçlandırılması bunların elindeydi.

⁴ Mişkin beyi Halil bey Mardin Alaybeyi olarak geçmektedir (MŞS, 252: 5 Mayıs 1748 tarihli belge).

Bu aşiretin en önde geleni Tüfekçibaşı, daha sonraki Odabaşı, en geride kalanı ise Hasbaşı, bunun dışındaki makamlar onlar için musibet sayılırdı. Bunlardan birisi makamından olmaktansa ölmeyi hatta öldürülmeyi yeğlerdi. Şimdi ise bunlar Kürtlerin eline geçmişlerdi. Balıkçı ağına takılmış balık gibi, kurdun ağzındaki kuzu gibi veya doktorun elindeki hasta gibidirler. Kürtler bu Daşi aşiretlerinden istediklerini görevden alıyor ya da yeni bir görev veriyor, canının istediği insana zulmediyor, dinine- dünyasına karışıyor, hatta isterse öldürüyor. Canı istiyorsa izzet ve ikramda bulunuyor (2007: 92).

18. yüzyıla kadar Mardin ve çevresinde rastlamadığımız Daşiler, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Mardin şehir merkezinde ve merkeze yakın köylerde en etkili aşiretlerden biri haline gelmişlerdir. Reşmil (Yeşilli), Mansuriye (Yalım) ve Kabala köylerine de (MŞS, 253: 28 Mayıs 1837 tarihli kayıt; MŞS, 236: s.31'deki tarihsiz kayıt) hâkim olan Daşilerin şehir merkezinde rakipleri Mişkinler şehir çevresinde ise Sürgücüler olmuştur.

Yüzyılın ikinci yarısında bölgede asayişli sağlamak amacıyla oluşturulan askeri birliklerde (MŞS, 236: 27 Mart 1860 tarihli kayıt) ve şehir idaresinde görevler alarak etkinliklerini devam ettirseler de merkezileşme çabaları sonucu yüzyılın ilk yarısındaki güçlerini kaybetmişlerdir.

Çöl Aşiretleri

Şammar Aşireti

Şammarların kökenleri hakkında, Kuzey Arabistanlı veya Yemenli oldukları şeklinde farklı rivayetler vardır. Kökenleri hakkındaki rivayetlerin ortak noktası, diğer Arap aşiretleri gibi kadim bir aşiret olmadığıdır (Guillaume, 1995: 407; Marufoğlu, 1998: 127). Temel geçim kaynakları olan hayvancılık sebebiyle göçebe yaşamışlar, yerleşik hayata geçmemişlerdir. Kışlak olarak Demirkapı, Unyat ve Sincar'ı yazlık olarak ise Sincar dağı ile Cebel-i Abdulaziz arasını kullandıkları belirtilse de (Gökalp, 1992: 83) etki alanları buralarla sınırlı kalmamıştır. 19. yüzyılda Siverek, Diyarbakir, Mardin, Cizre, Musul, Kerkük ve Bağdat'a kadar uzanan bir coğrafyada etkili olmuşlardır (BOA, MKT. UM 546:6).

1640'larda Suriye çölüne giren Şammar aşireti (Aydın- Emiroğlu vd., 2001: 164), bölgedeki en büyük asayiş problemlerinden biri olmuştur. 20 yıl sonra gelen Aneze aşireti Şammarları yerinden edince bölgede hareketlilik başlamıştır. Suriye'de Osmanlı'ya bağlı Fadl ve Mevali isimli aşiretleri zayıflatan Şammar ve Aneze aşiretleri, bir yandan yerleşik bazı aşiretleri yerlerinden etmişler ve diğer yandan da bölgenin ticaret yollarını kendi denetimleri altına almışlardı. Bunların bölgede yarattığı kargaşanın önüne geçmek için 17. yüzyılda bir nevi uç yerleşmesi şeklinde Türkmen aşiretleri yerleştirilmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır (Orhonlu, 1987: 34; vd.).

19. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakir Valisi Mehmed Reşid Paşa'nın faaliyetleriyle biraz zayıflasalar da (bkz: Layard, 2000) yüzyılın ikinci yarısında tekrar güçlenerek faaliyetlerine devam etmişlerdir. Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte, aşiretleri merkezi otoriteye bağlamak için izlenen uzlaşma siyaseti çerçevesinde

Şammar Şeyhi Ferhan'a paşa unvanı verilmesine rağmen aşiret kontrol altına alınamamıştır (Ertaş, 2007: 530).

19. yüzyılın ikinci yarısında bir yandan ezeli düşmanları Anezeler ile çatışırken diğer yandan Mardin çevresinde asayiş bozacak faaliyetlere girişmekte ve bölge aşiretlerini de haraca (huve) bağlamaktadır. Bölgede elde ettikleri güç, merkezi otorite ile araları açılan aşiretlerin Şammarlara sığınıp, vergiyi devlet yerine bu aşirete verebilecekleri bir dereceye ulaşabiliyordu. 1850'lerde Tayy, Milli, Kiki, Dekori gibi aşiretler Şammarlara sığınmış ve İstanbul hükümeti yerine bu aşirete vergi vermeyi yeğlemişlerdi (Aydın- Emiroğlu vd., 2001: 256).

Bölgedeki talan ve yağma hareketleri 1870'te bölge aşiretleri hakkında merkeze bilgi veren Mithat Paşa'nın onlar için *kabail-i vahşiye* tabirini kullanmasına sebep olacak derecededir (Marufoğlu, 1998: 127). Ziya Gökalp'ın ise, "Şammar aşireti çölde sakin ve zürra olan aşiretlerin adeta çekirgesi gibidir", şeklinde tanımladığı (Gökalp, 1992: 63) Şammarların bölgede kargaşa yaratan faaliyetleri, tüm çabalara rağmen yüzyılın sonuna kadar engellenememiştir (BOA, MKT. MHKM. 609: 32).

Aneze Aşireti

Anayurtları Yemame olan Aneze aşireti, İslamiyet'in ortaya çıkışından yaklaşık yüzyıl önce (bazı rivayetler göre İslamiyet'ten sonra) göç ederek Fırat kıyılarına, Küfe ve çevresine yerleştiler. 17. yüzyılda Şammar aşiretiyle birlikte Suriye çöllere indiler. Şamarlar ile mücadele ederek, Suriye çöllere hâkim oldular. 19. yüzyıl başlarında Vehhabiler ile işbirliği yaptılar (Özaydın, 1991: 196).

1815'te Vehhabi baskısıyla Beni Said aşireti ile birleşerek, Suriye çölünü istila edip, köyleri ve ekili araziye tahrip ettiler. 1837 yılında Tayy aşiretiyle birlikte Mardin-Bağdat arasında yerleşik aşiretleri yerlerinden oynatarak bir kargaşaya sebep oldular (Orhonlu, 1987: 113). 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Bağdat tarafında sorunlara sebep olmuşlardır. Bağdat valisi Ali Paşa, Şammarlara karşı yardım istemiş bunun üzerine yardıma gelen Anezeler, Şammar isyanını bastırmışlarsa da bu kez kendileri sorun oluşturmaya başlamışlardı. Aynı dönemlerde Halep de Aneze baskısı altındadır (Mehmet Hurşid Paşa, 1997: 229). Aneze aşiretinin saldırıları dolayısıyla Halep bölgesinde yerlerini terk eden birçok ahali Adana, Maraş, Antep, Rakka, Şam ve Trablusşam taraflarına kaçmak zorunda kalmışlardı. Bu bölgelerde Osmanlı Devleti'ni en fazla uğraştıran Arap aşiretidir. Aşiretin şeyhleri ile zaman zaman anlaşmalar imzalanmış olsa da Anezelere baş eğdirmek oldukça güç olmuştur. Her yıl düzenledikleri ve büyük tahribat yapan yağma akınları bölgedeki Kürt aşiretlerini Şammar aşireti ile ittifak yapmaya itmiştir (Ertaş, 2007: 521).

Tayy Aşireti

Yemen kökenli bir aşirettir (Brau, 1995: 69). 6. yüzyıldan itibaren Mardin ve Diyarbekir bölgelerine gelen Arap aşiretleri arasındadır (Aydın- Emiroğlu vd., 2001: 70). Hem hayvancılık dışında zayıf da olsa tarımla uğraşmaları hem de merkezi otorite ile ilişkileri bakımından Şammar ve Aneze aşiretlerinden farklılık gösterirler. Abdusselam Efendi aşiretle ilgili şu bilgileri verir:

Büyüklüğü yoktur. Üç-dört yüz çadırdan ibarettir. Lakin bilahare Bekare, Ganame, Cehis, Herb, Es-Sade,, şarabi ve Cubur aşiretlerinin bir kuşağı bunlarla birleştiklerinden mevcutları tahminen üç bin çadıra ulaşır. Bunlar Nusaybin civarında ve Çaça (Çağçağ) suyu üzerinde bulunurlar. Göçerler, harekât ve oturma yerleşme itibariyle Şammar'dan farkları yoktur. Yalnız bunlar oldukça ekin ekerler, hükümete vergi aşar vs. verirler. (Abdusselam Efendi, 2007: 276).

Aneze ve Şammar aşiretlerinden farklı olarak, sadece Mardin ve çevresinde asayiş problemlerine sebep olmamışlar, nadiren de olsa şehir merkezindeki hâkimiyet mücadelesinde taraf olmuşlardır (Aydın- Emiroğlu vd., 2001: 178).

19. yüzyılın ikinci yarısında Mardin'deki Milli, Dekori ve Mirsinan kabilelerini taciz etmeleri, bazı uygunsuz davranışlarda bulunmaları ve aşiretlerden "hüve" adında vergi talep etmeleri üzerine bir kargaşaya sebep olmuşlardır. Şammar ve Kiki aşireti ile ittifak kurarak bölgede asayiş bozacak faaliyetler içine girmişlerdir (Ertaş, 2007: 521). Aşiretin önemli bir kısmı Diyarbakir Valisi Kurt İsmail Paşa döneminde Çağçağ vadisinde yerleşik hayata geçmeye ikna edilmiştir (Aydın- Emiroğlu vd., 2001: 266).

1847-1868 Arasında Merkezileşme Çabaları ve Asayiş Problemleri

1847'de Mardin'de Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte, merkezi otoritenin gücünü etkin kılma çalışmalarına hız verilmiştir. Bu çalışmaların dayandığı iki temel eksen asker ve vergi toplanmasıydı. Asker ve vergi toplama, merkezi otoritenin bölgede kendi gücünü dayandırdığı iki temel ölçüttü. Maliyenin merkezi denetime bağlanması, yerel meclisler kurularak kadı yerine idari görevlilerin başkanlığında görev yapması ve bu meclislere gayrimüslimlerin de katılması, yerel idarenin ayan ve eşraf etkisinden kurtarılarak merkeze daha fazla bağlanması, merkezileşmek adına Tanzimat'la birlikte getirilen yeniliklerdi (Aydın- Emiroğlu vd., 2001: 204).

Ancak Mardin'de bu yeniliklerin uygulanmasının önünde yüzyılların birikimiyle oluşmuş engeller mevcuttu. Vergi sorununun çözülmesi için Tanzimat'ın getirdiği en önemli yenilik iltizam sisteminin kaldırılması idi. Ancak yeni vergilendirme sisteminin oluşturulamaması, mal varlıklarının tespitiyle ilgili sayımların tamamlanamaması, kadro ve altyapı yetersizliği gibi sebepler iltizamın kaldırılamamasına sebep oldu. İltizamın kaldırılamayışı sadece mali alanlarda sorun oluşturuyordu. Aynı zamanda Mardin gibi yerel güçlerin mültezimlikleri ellerinde tuttukları bölgelerde, merkezi otoritenin etkinliğini de sınırılıyordu. 1847'de Tayy aşireti şeyhleri hala Mardin kaymakamlarıyla vergi gelirlerinden kaynaklanan alacak-verecek sorunlarını halletmek için uğraşıyorlardı (MŞS, 217: 2 Ocak 1847 tarihli kayıt). 1860'da Şeyhan Nahiyesi'nin iltizam gelirleri, aynı zamanda aşiret reisi olan mültezimler arasında mücadeleye sebep olmuştu (MŞS, 236: 9 Nisan 1860 tarihli kayıt). Tanzimat sistemi uygulanıyor olmasına rağmen, Mardin'de vergi toplama halen yerel güçlerin denetimindeydi. Kaymakamlarla birlikte mal başkâtibi gibi mali işlerden

sorumlu memurlar atanırken, şehir dışından birilerinin tercih ediliyor olması da bu durumu değiştirememiştir (MŞS, 235: 1 Ocak 1860 tarihli kayıt).

Askere alma işlemlerinde de başarı elde edilememiştir. Bölgede merkezi otoritenin tesisi için ön şart asayişin teminiydi. Bunun için bölgede merkezi otoriteyi temsil edecek bir askeri güce ihtiyaç vardı. Ancak redif birlikleri teşkilatlandırılırken, bölgedeki yerel güçlerden faydalanmak zorunda kalınmıştı. Mardin kaymakamı, Cizre Piyade yüzbaşılığı görevini Daşi aşiretinden Hacı Timur Bey bin Fettah Bey'e vermişti (MŞS, 236: 27 Mart 1860 tarihli kayıt). Bu durum aşiretlerin bölgedeki etkinliğiyle birlikte devletle ve birbirleriyle çatışmalarını da arttırmıştı.

Osmanlı Devleti, aşiretlerin oldukça etkin oldukları ve kendi iradesini yok saydıkları bu dönemde iki aşamalı bir müdahale yöntemi uygulamıştır. Bu yöntemin ilk aşaması, "üslûb-ı hekîmâne" olarak isimlendirilen, aşiret reislerine yöneticilikler veya aşirete vergi alanında muafiyetler vermek gibi uzlaşmaya yönelik girişimlerdir. Bu yöntemin işe yaramadığı durumlarda son çare olarak, "terbiye-i şedide" denilen askeri yöntemle başvurulmuştur (Ertaş, 2007: 535).

Bu dönemde Aneze ve Şammar gibi aşiretlerin bölgeyi tekrar etkilemeye başlamaları askeri alanda bazı tedbirler almaya zorlamıştır. Urfa'dan Cizre'ye kadar uzanan ve *çöl ağzı* adı verilen bölge, Aneze ile Şammar gibi aşiretlerin sürekli tehdidi altındaydı. Bölgedeki aşiret güçlerine dayanan redif birlikleriyle bu tehdidin önlenmesi mümkün görünmüyordu. Ancak bu göçebe aşiretlerin, devamlı surette silâh altında tutulan muvazzaf birliklerle engellenmesi pek mümkün değildi. Her şeyden önce bölgeye mevsimlik akınlar yapan bu aşiretler için devamlı surette asker bulundurmamak çok masraflı oluyordu. Bu sorun, bölgede, aşiretlerin bölgeye akın ettikleri mevsimlerde geçici askeri birlikler oluşturularak çözülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, *Çöl Muhafızlığı* teşkilatı kurulmuştu. Bu teşkilatın amacı, Mardin ve havalisini korumak ve bölgedeki idareciler arasındaki koordinasyonu sağlayarak çöl kısmını sürekli bir şekilde kontrol altında tutmaktır. Mardin ve çevresinde, Anadolu Ordusu'na bağlı olarak görev yapan çöl muhafızlığı, 1850'li yıllarda beş yüz-altı yüz kadar "Süvari-i Neferât-ı Muvazzafa" ile iki alay "Süvari-i Asâkir-i Avniyye'den" oluşmaktaydı. Çöl muhafızlığının ana birlikleri bölgedeki muvazzaf askerlerden oluşmaktaydı. Çöl muhafızlığına bağlı muvazzaf askerler 1858 yılında Siverek'e yerleştirilmiş ve Arap aşiretlerin bölgeye akın ettikleri yaz aylarında buradan gönderilmişti. Anadolu Ordusu Hümâyûn'u maiyetinde bulunan Asâkir-i Avniyye, aslında doğrudan çöl muhafızlığına bağlı değildi. Bu birlik, bölgedeki yerleşim sahalarını yağmalayan aşiretlere karşı çöl muhafızlığına destek olmak üzere istihdam edilmekteydi. Çöl muhafızlığı dışında göçebe aşiretlerin saldırılarına karşı yöre halkından ve bölgedeki yerli aşiret mensuplarından oluşturulan "nefer-i âmm" askerleri ile bölge korunuyordu. Herhangi bir olay vukuunda, en yakın bölgelerden toparlanan nefir-i âmm askeri toplanarak olay yerine sevk ediliyordu. Askeri kuvvetlerin yeterli olmadığı durumlarda, Diyarbakır'daki Asâkir-i Nizâmiye'den bölgeye asker gönderiliyordu (Ertaş, 2007: 527).

1849'da bölgede Aneze ve Şammar aşiretlerinin yağma ve talan hareketlerine girişmesi üzerine Babîali, Anadolu, Arabistan ve Irak ordularının komutanları ile Bağdat, Şam, Halep, Musul, Kürdistan ve Harput valilerinden sorunun çözülmesi için görüş istiyordu. Yetkililer sorunun askeri müdahale ve önlemlerle çözülebileceği

konusunda hemfikirdiler. Ancak teklif edilen önlemler, hem zaman hem de mali açıdan uygulanabilir değildi. Bölgede kale ve tabyalar inşa ederek, buralara asker, top ve cephaneye konulması çözüm olarak önerilen ancak gerçekleştirilmeyecek tekliflerdi. Bundan dolayı hükümet, daha pratik ve kolay bir yolu seçerek, bölgede 1500 kadar başıbozuk askerin görevlendirilmesini kararlaştırdı. Bu başıbozuk askerler de genellikle Aneze ve Şammar'a düşman olan, Tayy, Ömeryan ve Kiki aşiretlerinden toplandı. Ayrıca asayişin sağlanabilmesi için aşiretlerin muteber şeyhlerine taltifatlarda bulunularak, onların aracılığıyla problemlerin ortadan kaldırılması yollarına da başvuruldu. Hükümetin başıbozuk askerleri hem 1500 gibi asayiş için yeterli olmayacak bir sayıyla sınırlaması hem de görev sürelerini aşiretlerin bölgeye akın ettikleri dönemlere göre yedi ayla sınırlı tutması bu önlemin uzun vadede yetersiz kalmasına sebep oldu. Kısa bir süre için Aneze aşiretinin bölgede etkinliği azaldıysa da, 1850 yılında mali sıkıntı gerekçe gösterilerek başıbozuk askerinin sayısında ve görev sürelerinde daha fazla sınırlamaya gidilmesi alınan önlemlerin etkisini daha da azalttı.

Alınan askeri önlemlere rağmen çöl tarafından bölgeye akın eden Arap aşiretlerin sebep olduğu asayiş problemleri devam etmiştir. 1853'te Çöl Muhafızı Hacı Süleyman Ağa ile Arap ve Kürt aşiretleri arasındaki mücadele bölgede asayişin bozulmasına sebep olmuştu (BOA, MKT. NZD. 105: 31). Kırım Savaşı sebebiyle devletin aşiretlerin ıslahı çalışmalarına ara vermek zorunda kalması bu dönemde kargaşayı arttıran önemli sebeplerdendir.

1858 yılında Tayy aşiretinin, bölgedeki Milli, Dekori ve Mirsinan aşiretlerini taciz etmesi ve bazı uygunsuz davranışlarda bulunması sebebiyle aşiretler arasında uzun süre devam edecek olan büyük bir mücadele başlamıştı. Devlete karşı mali yükümlülüklerini yerine getirmeyen Tayy aşireti, bölgedeki kabilelerden "hüve" adında para talep ederek ortamı gerginleştirmişti. Ayrıca, Tayy şeyhi Şeyh Ali ile Şammar şeyhi Şeyh Hicr ittifak kurarak devlete karşı diğer aşiretleri tahrik etmişlerdi. Bu arada bölgede çatışan Kürt aşiretlerinin, birbirlerine karşı Arap aşiretleriyle ittifak kurmaları veya çatıştıkları aşiretlere karşı kışkırtmalarına da rastlanmaktadır. Kürt aşiretlerin kendi aralarında çatışmalardan faydalanan Şammar aşireti, Mardin çevresinde çok sayıda kabileyi Habur tarafına sürmüştü. Bir yıl sonra Aneze aşireti, yerli aşiretlerin tüm önlemlerine rağmen bölgeyi istila etmiş, Kiki, Dekori ve Mili aşiretlerine saldırarak köylerini yağmalamıştır. Aşiretlerin sebep olduğu bu sorunların, askeri önlemler yerine aşiretler ile görüşülerek çözülmesi yoluna gidilmiştir (Ertaş, 2007: 525).

1860 yılı başlarında Urfa-Siverek tarafını yağmalayan Aneze Aşireti'nden bir grup, daha sonraki aylarda ise sekiz yüz kadar atlı ile Mardin'in çöl tarafında bulunan aşiretlere saldırarak soygun yapmıştı. Aynı yıl içinde, Mardin havalisindeki çok sayıda köy ve nahiyeye baskın yaparak bölgeyi tarumar etmişti. Mardin çölünde bulunan köylüler bu yüzden yerlerini terk ederek daha güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardı (Ertaş, 2007: 535). Bu yıl Kürdistan valisince, merkeze gönderilen bir yazıda, "Kürdistan eyaletinin nazik kıtası olan Mardin sancağındaki" asayişsizliğin önlenmesi için Diyarbakir'de bulunan nizamiye askerinden iki bölüğün bölgeye gönderildiği ve asayişin sağlandığı bildiriliyordu (BOA, MKT. UM. 438: 25). Ancak 1861'de Şammar aşiretinin Siverek, Diyarbakir, Mardin, Cizre, Musul, Kerkük ve Bağdat havalisinde giriştikleri "emval ve eşya ve hayvanatı gasb ve katl-i nüfus"

hareketleri Kürdistan valisinin bildirdiği gibi asayişin sağlanamadığını göstermektedir. Bu olaylar karşısında Bağdat valisi, Diyarbekir ve Harput eyaletlerinde bulunan muvazzaf askerlerin bölgeye gönderilmesini talep etmiştir (BOA, MKT. UM. 546: 6). 1862'de Asakir-i Redif Piyade Altıncı Alayı'nın Dördüncü Taburu İkinci Bölüğü yüzbaşısı bölgede eşkiya arama faaliyetlerinde bulunmuştur (MŞS, 197: 24 Ekim 1862 tarihli kayıt).

Arap aşiretlerine kıyasla, merkezi otoriteye daha bağlı olan Kürt aşiretleri de asayişsizliğin arttığı bu dönemde hem kendi aralarında hem de devlet güçleri ile çatışmaya girişmişlerdir. Bu aşiretler kargaşa ortamından faydalanarak vergi vermiyorlar, yerel idarecilere isyan ediyorlar, rakip gördükleri aşiretlere saldırıyorlardı. Özellikle Kiki aşiretinin iki kolu olan Helecan ve Çerkanlar ile Milli aşiretleri arasındaki çatışmalar bu dönemlerde daha da artıyordu.

Mardin'in çevresinde aşiretlerin sebep olduğu asayişsizlik, Mardin şehir merkezini de etkilemiştir. Tanzimat öncesindeki kadar olmasa da, Mardin merkezde halen aşiretler, eşraf ve merkezden atanan yöneticiler arasında mücadeleler yaşanmaktaydı. 1856'da Daşi ve Mişkin aşiretleri arasında şehir hâkimiyeti için çatışmalar yaşanıyordu. İki aşiret arasında yıllardır devam eden şehir hâkimiyeti mücadelesi uygun ortam oluşunca tekrar başlamış görünmektedir. Kaymakamın şehirde hâkimiyet kuramaması ve Mardin'de merkezi otoriteyi temsilen yeterli asker bulunmayışı iki aşiretin şehirde hâkimiyet mücadelesine girişmesine yol açmıştır. Çok sayıda kişinin hayatını kaybettiği bu mücadelede Daşiler, Mişkinleri şehirden uzaklaştırmayı başarmışlardır.

Şehir merkezindeki bu karışıklıkların benzeri, kazalarda da yaşanmış; Hacı Behram kazası ümerasından Mir Mehmed ve adamları yol kesmek, hırsızlık ve gasp gibi uygunsuz hareketlerde bulunmuşlardı. Yöneticileri bir hayli uğraştıran bu asayiş sorunu, Mir Mehmed'in yakalanıp Edirne'ye sürgün edilmesiyle çözümlenmiştir (Ertaş, 2007: 515; vd.).

Sonuç

16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren Mardin, teoride klasik Osmanlı idari sistemi içinde sancak veya kaza olarak örgütlenmesine rağmen hemen her dönem, Osmanlı öncesi oluşmuş ve Osmanlı döneminde de etkinliğini devam ettirmek isteyen yerel güçlerin etkin olduğu bir şehir olmuştur. Bu güçler içinde en baskın olanı aşiretlerdir. Önemli bir kısmı yarı göçebe olan aşiretlerin Osmanlı hâkimiyetinde *iskân politikaları* çerçevesinde yerleşik hayata geçirilmeye çalışılması devlet-aşiret ilişkilerinin ana eksenini oluşturmuş olmasına rağmen bu politika biricik ilişki düzlemi değildi. Devletin aşiretleri yönetme politikasında bölgesel alternatifler mevcuttu. Kürt emirliklerin varlıklarını devam ettirdikleri bölgelerde alternatif, bu işi emirliklere havale etmekte. Bölgedeki aşiretlerin 19. yüzyıla kadar idare edilme tarzındaki en önemli faktör de emirliklerdi.

Tanzimatla birlikte bölgede girişilen merkezîyetçi politikalar sonrasında emirliklerin ortadan kalkmasıyla, aşiretler arası denge unsurlarının bozulmasının yanında devletin de aşiretler üzerinde doğrudan otorite kurma girişimleri çatışma

ortamına sebep olmuştur. Devlet-aşiret, aşiret-aşiret denklemindeki bu çatışmalar, Mardin’de Tanzimat’la birlikte yoğunlaşan merkezileşme sürecinin istenilen derecede gerçekleştirilemediğini göstermektedir. Devletin bu çatışmalara “asayiş” çerçevesinde yaklaşımı ve “üslûb-ı hekîmâne” ile başlayıp genellikle “terbiye-i şedide” ile sonuçlanan çözüm yollarından da sonuç alınamamıştır.

19. yüzyılın son çeyreğinde, II. Abdulhamid’in saltanatıyla birlikte Tanzimat’tan beri izlenen politikalar şekil ve içerik bakımından farklılaşmaya başladı. Devletin uluslararası alanda yaşadığı zorlukların yanında iç politikada, uluslararası politikanın temsilcisi gibi davranan yeni bir aktörün, gayrimüslimlerin etkin olmaya başlaması bu politika değişikliğindeki en önemli faktör olarak görülmektedir. Hem merkez hem taşradaki aşiretler bu ortak muhalefet karşısında bir uzlaşma içine girmek zorunda kaldı. Devlet bu yeni aktöre karşı daha güçlü olmayı isterken, özellikle Kürt aşiretleri de emirlik dönemlerini yeniden canlandırmak istiyordu. Bu isteklerin ortaya çıkardığı yeni sistemin adı “Hamidiye Alayları” oldu.

KAYNAKÇA

Mardin Şer'ıye Sicilleri (MŞS)

184, 197, 217, 235, 236, 248, 252, 253 numaralı Mardin Şer'ıye Sicilleri.

Osmanlı Devlet Salnameleri

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 1, Sene 1263; Def'a 2, Sene 1264; Def'a 3, Sene 1265; Def'a 7, Sene 1269; Def'a 33, Sene 1295 tarihleri arasındaki tüm salnameler.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade-i Meclis-i Vala (İ. MVL), 2410; Mühimme Kalemi Evrakı (MKT. MHM.) 609/32; Nezaret ve Devair Evrakı (MKT. NZD.) 105/31; Umûm Vilayet Evrakı (MKT. UM.) 445/9; 438/25; 546/6.

Kitaplar-Makaleler

Abdusselam Efendi (2007), *Mardin Tarihi*, (çev: Hüseyin Güneş), İstanbul: İmak Ofset Yay.

Alagöz Mehmet (2003); *Old Habits Die Hard, A Reaction to the Application of Tanzimat Edict: Bedirhan Bey's Revolt*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Aydın, Suavi vd. (2001), *Mardin Aşiret Cemaat Devlet Tarih*, İstanbul Vakfı Yayınları.

Ayn-ı Ali Efendi. (1280). *Kavânîn-i âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*. İstanbul.

Bois, Thomas (2004), *Kürtler ve Yurtları: Kürdistan*, Kürtler ve Kürdistan içinde, İstanbul: Doz Yayınları.

Bozkurt, İbrahim (2003), *Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretler Tarihi*, Birecik-Şanlıurfa: İmaj Yayıncılık.

Brau, H.H. (1997), *Tayy*, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi İçinde, (C. 12/I), Eskişehir.

Bruinessen, Martin Van (2004), *Ağa Şeyh Devlet*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Celil,Celilê (1992), *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, (çev. Mehmet Demir), Ankara: Özge Yayınları.

Çadırcı, Musa (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Ketlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çetin, Halis (2003- 2004 Kasım, Aralık, Ocak), "Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 7, S. 25.

Demir, Mehmet Bedi (2008), *...Ve Kızıltepe*, Mardin: Mardin Life Yayınları.

Epiözdemir, Şakir (2005), *1514 Amasya Anlaşması, Kürt-Osmanlı İttifakı ve Mevlana İdris-i Bitlisi*, İstanbul: Perî Yayları.

Erpolat, M.Salih (2006), "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı'ndaki Aşiretler", *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 2006*, Mardin Valiliği, İstanbul: 448- 466.

Ertaş, M. Yaşar (2007), "Tanzimat Döneminde Mardin ve Çevresinde Devlet Aşiret İlişkileri", *Makalelerle Mardin*, C.I Tarih-Coğrafya içinde, İstanbul: Mardin Valiliği İl Özel İdaresi Yay.

Gökalp, Ziya (1992), *Kürt Aşiretleri hakkında Sosyolojik Tetkikler*, (hzl. Şevket Beysanoğlu), İstanbul: Sosyal Yayınları.

Göyünç, Nejat (1991), *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Guillaume, A. (1997), *Şemmer, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi İçinde*, (C. 11), Eskişehir.

Gül, Muammer (2004), "Tarihi ve Coğrafi Bakış Açısından Kürdistan kavramının Ortadoğu'daki Yeri (Ortaçağlardan Osmanlı Hakimiyetine Kadar)", *Birinci Ortadoğu Semineri (Kavramlar, Kaynaklar ve Metodoloji)*, 29-31 Mayıs 2003, Fırat Üniversitesi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Halaçoğlu, Yusuf (1997), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

Hoca Sâdeddin (1280), *Tâcû't-Tevârîh*, C. II, İstanbul.

İdrîs-i Bidlîsî (2001), *Selim Şah-nâme*, (hzl. Hicabi Kırlangıç), , Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kıran, Eyüp (2003), *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu*, İstanbul: Elma Yayınları.

Layard, Austen Henry (2000), *Ninova ve Kalıntıları*, (Çev. Zafer Avşar), İstanbul: Avesta Yayınevi.

Marufoğlu, Sinan (1998), *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, İstanbul: Eren Yayınları.

Mehmed Hurşid Paşa (1997), *Seyâhatnâme-i Hudûd*, (Çev. Alâattin Eser), İstanbul: Simurg yayınları.

Nikitin, Bazil (1991), *Kürtler*, (Çev. H. Demirhan- C.Süreyya), İstanbul: Deng yayınları.

Orhonlu, Cengiz (1987), *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Özaydın, Abdülkerim (1991), *Aneze*, Diyanet İslam Ansiklopedisi İçinde, (C. 3), İstanbul.

Özcoşar, İbrahim (2015, Bahar), “Şehir ve Eşraf: Osmanlı Diyarbekir’inde Eşraf”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S.53: 127-144.

Özcoşar, İbrahim (2017), *Sultan ve Mir: Osmanlı-Kürt İlişkilerine Giriş*, (Ed: İbrahim Özcoşar- Shahab Vali), *Osmanlı Devleti ve Kürtler İçinde* (s. 9- 37), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Solak, İbrahim (2006), “Mardin Kazası Köyleri ve Nüfus Yapısı”, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Valiliği, İstanbul: İmak Ofset: 413- 424.

Ünal, M.A. (2006). “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu’da Tımar Tevcihleri – Mîr-i Aşiret ve Cebelü Tımarları.” *I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu*. İstanbul.281-299.

Yılmaçelik, İbrahim (1995), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.